

Kouwe Drukte

jaargang 12 - nummer 31 - januari 2008

uitgave van

verzamelkring
De Doolster

Inhoud

Omslagillustraties	3
Waarom	3
Vraag en Aanbod	4
Kampioen op ouderwetse schaatsen	5
Graveringen in schaatsijzers (1)	7
Bezit ik Göring's schaatsen	12
De oudheidkamer wilde ze niet	13
J.A. Henckels Zwillingswerk uit Solingen	13
IJswegenkaarten (1)	15
Over ijsbanen en baanvegers in Friesland in het begin van de 20ste eeuw	18
Vitrine	20
Het ontstaan van het marathonschaatsen: een reactie	22
Schaatsbibliotheek (9)	22
Schaatsen in kinderboeken (1)	25
Stempels en Posten (5)	28
Stempelkaart (35)	30
Engelse schaatsen	31
Vergeten schaatsen opgewaardeerd	34
Boek en Zopie	36
Noord-Hollandse afstandsrit in 1909	38
IJstafereel bij Alkmaar	39
Duyselen in de min	40
Colofon	43

Medewerkers

Martin van der Bij, Hedman Bijlsma, Henk Bonthuis, Ed Braakman, Ron Couwenhoven, Reodor Felgen, Wout Griffioen, Arnold van Ittersum, Matthy van Klaveren, Niko Mulder, Minne Iedes Nieuwhof, Jos Pronk, Caroline van Staaveren, Bert van Voorbergen, Teun Wanink, Marianne van Zuijlen.

ISSN 1572-4476

Omslagillustraties

Met heel veel tekst en omhaal staat Mer eigenlijk simpelweg 'Gelukkig Nieuwjaar' op de voorkant. Dit soort Nieuwjaarswensen werd voorbedrukt met afbeeldingen en tierelantijntjes langs de zijden. In het midden van de 'krans' liet de drukker witruimte over voor een handgeschreven wens. Kinderen konden zo laten zien hoe mooi ze konden schrijven en tegelijkertijd hun ouders of verwanten alle heil en zegen toewensen voor het nieuwe jaar. Daar nam men vroeger niet alleen de tijd voor, maar ook de ruimte. Het formaat (circa 42 x 33 cm) is eigenlijk veel te groot voor weergave in Kouwe Drukke.

De afgebeelde prent, beschreven op 1 Januari 1782, was beslist niet de enige in zijn soort. In haar pas verschenen boek *Decoratieve prenten met geschreven wensen, 1670-1870* beschrijft Leontine

Buijnsters-Smets meer dan duizend van dergelijke wensen voor diverse gelegenheden, zoals Kerst, Pasen Pinksteren en de jaarlijkse kermis. Het boek is rijk geïllustreerd in zowel kleur als zwart-wit. Winterse taferelen vinden we op een stuk of zeven van de paginagrote afbeeldingen. De versjes zijn doorgaans wat kreupel en stijfjes, maar deze willen wij u niet onthouden:

't Is reeds Nieuwjaar, en nog geen ijs
Natuur is zeker van de wijs.
't Moest anders al eens vriezen,
Geen sneeuw, geen hagel doet zich voor
De wintervreugd gaat heel te loor
'k Begin er om te kniezen.

De houtsnede op de achterzijde komt uit een album amicorum uit 1600 en wordt uitvoerig beschreven op pagina 40.

Waarom

Met ingang van Kouwe Drukke 31 is Niko Mulder aangeschoven bij de redactie. Niko neemt als "herintreder" heel wat ervaring mee.

Waarom gaat iemand in de redactie van Kouwe Drukke zitten?

Niko wil graag weer tijd vrijmaken voor Kouwe Drukke, niet alleen voor het redactiewerk, maar ook om zelf te publiceren. Zijn stukken zullen vooral - en dat vindt hij eigenlijk best bijzonder voor iemand die met boeken en prenten is begonnen - over de ontwikkeling van de schaats en het verhaal er om heen gaan. De speurtocht naar

dat verhaal is het leukste, de gevonden gegevens in een helder artikel samenvatten is de uitdaging die daar op volgt. Zijn doel is de lezers zo te inspireren, dat ze met reacties komen.

Bij Kouwe Drukke kun je heel snel promotie maken ondervond Martin van der Bij.

Vorig jaar werd hem gevraagd of hij de rubriek Boek en Zopie voor zijn rekening wilde nemen. Als verzamelaar van boeken is dit natuurlijk leuk om te doen. En voor hij er erg in had was er ook een plaatsje in de redactie voor hem gereserveerd. Hij vindt het een uitdaging om er (mede) voor te zor-

gen dat er telkens een leuk blad in de brievenbus komt met artikelen die interessant zijn voor de leden van De Poolster. Martin benadrukt dat veel leden niet beseffen dat hun kennis en hun verzameling eigenlijk zo uniek zijn dat het jammer is dat zij daar niets over schrijven. Hijzelf vindt het leuk om "nieuwe" historische feiten op te diepen, en anderen daar deelgenoot van te maken.

Naar aanleiding van de inventarisatie van wat leden verzamelen bedacht Caroline van Staaveren dat er in Kouwe Drukke ook wel eens iets over postzegels mocht komen te staan. Per slot van rekening stond achter heel wat namen de P van Postzegels. Haar eerste stukje had ze koud ingestuurd of

ze werd gevraagd in de redactie plaats te nemen. Ze had geen idee wat het werk zou inhouden, maar na een vergadering besloot ze ja te zeggen. Caroline vindt het leuk om een lezenswaardig blad te maken en ze verheugt zich enorm op het werken met de nieuwe redactie. De eerste gezamenlijke vergadering was zeer inspirerend, en ze hoopt dat dat van Kouwe Drukke is af te zien.

Ik ben het met Caroline, Martin en Niko eens: het is uitdagend en spannend om - samen met de leden van De Poolster - in elke Kouwe Drukke met interessante en inspirerende artikelen te komen.

We hebben er zin in!

Marianne van Zuijlen

Vraag en aanbod

Poolsterproducties

In onder andere nummer 8 van Kouwe Drukke kon men verschillende Poolsterproducties bestellen, zoals:

Hoekstra kleurencatalogus, vooroorlogs

Collectie Noorse schaatsmusea 1920

Nooitgedagt kleurencatalogus

Deze drie titels waren te bestellen bij de heer Mulder. Bij de heer Locher kon 'Schaatsenmakers Remscheid en omgeving, centrum van de Duitse schaatsenindustrie' worden besteld.

De vraag is: zijn deze uitgaven alsnog te verkrijgen, en zo ja, zijn er nog meer leden die hier interesse voor hebben?

Wout Griffioen

Reactie

De Poolsterproducties van Niko Mulder zijn op. Wie weet heeft Frits Locher nog wel exemplaren van Remscheid?

Naar aanleiding van de oproep van Wout Griffioen, denken we dat het wellicht zinvol is om een commissie voor het herdrukken van catalogi in te stellen. In verband met tijdsdruk is de redactie hiervoor niet beschikbaar. Een optie is om de herdrukken door een drukkerij te laten verzorgen, al brengt dit natuurlijk wel extra kosten met zich mee.

Wie voelen zich geroepen om hier mee aan de slag te gaan?

De redactie

Kampioen op ouderwetse schaatsen

René Diekstra bezorgde ons een interessante houtsnede uit de oude doos. De ondertitel ligt er niet om: 'Buitengewone schaatsprestatie – Dhr Axel Paulsen op de baan van Washington Park in Brooklyn.' We zien de Noor langs het publiek suizen - handen op de rug, zakdoek in de hand - tijdens een recordpoging op de 25 mijl (ruim 40 kilometer) op 2 februari 1884 in New York. Hij brak in één race alle wereldrecords van 1 tot en met 25 mijl. Ongehoord! De yankees langs de kant kunnen hun ogen niet geloven.

Drie weken eerder had hij alle Amerikaanse toppers al ingepakt tijdens een wedstrijd over 10 kilometer. Dat kwam als een complete verrassing, want ze hadden niet echt rekening gehouden met dit kleine, bebrilde mannetje op zijn – in Amerikaanse ogen – ouderwetse houten schaatsen.

Op diezelfde schaatsen had Paulsen in 1882 de eerste grote internationale hardrijderij in Wenen gewonnen. Veel buitenlanders waren er niet op komen dagen, maar dat belette hem niet om zich 'Champion Skater of the World' te noemen.

EXTRAORDINARY SKATING—MR. AXEL PAULSEN AT THE WASHINGTON PARK RINK, BROOKLYN.
DRAWN BY W. F. SNYDER FROM A SKETCH BY J. O. DAVIDSON.—[SEE PAGE 114.]

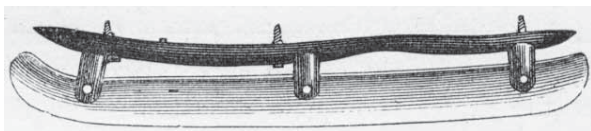
Het jaar daarop stak Paulsen voor het eerst de grote plas over naar Noord-Amerika. Bij wedstrijden op het natuurijs van de Canadese indoorbaantjes (men liet 's nachts gewoon de ramen openstaan!) maakte hij echter niets klaar tegen de bochtenduivels op hun korte schaatsen.

Toch waagde hij in 1884 opnieuw een poging. Hij wist nu wat hem te wachten stond en koos voor wedstrijden in de Verenigde Staten. Daar werd op buitenbanen van grotere omvang gereden en was Paulsen - zoals gezegd - iedereen de baas op zijn lange schaatsen.

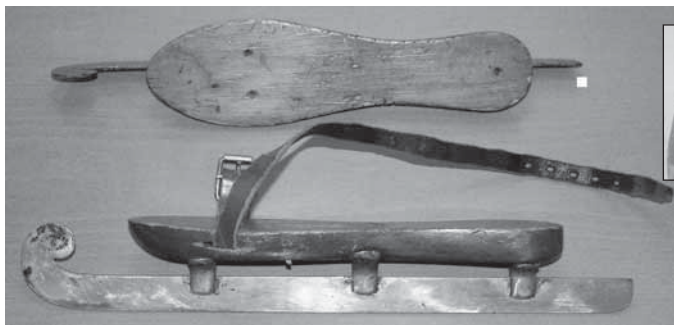
Terug naar de afbeelding: ondanks zijn stramme houding werd de Noor geroemd vanwege zijn efficiënte glijstijl en de techniek waarmee hij de vierkante (!) bochten nam. En dat op zulke schaatsen ... houten voetstapel, leren riemen, drie pootjes en een lange schenkel. Ze werden in Nederland de 'Noorweegsche Hurtigloeb-Skoiter' genoemd en waren vervaardigd door A. Støren uit Christiania, zoals Oslo toen heette.

In het schaatsmuseum in Oslo ligt zo'n paar van Støren, maar dit zijn vermoedelijk niet de authentieke wedstrijdsschaatsen van Axel Paulsen. De voetstapel heeft namelijk slechts één riemgat, terwijl de schaatsen die Paulsen in 1884 in New York gebruikte, er meer hebben. De schenkel is 3 mm breed; een millimeter breder dan die van de Friese hardrijders uit die tijd. Ronding zat er nauwelijks in. Stempel 'A. STØREN KRISTIANIA' met als beeldmerk een verstrengelde A en S in een cirkel.

Over de oorsprong van het model met pootjes valt te redetwisten. In Amerika kwamen ze in de eerste helft van de 19e eeuw al veel voor. Blader het boek van Ed

Braakman er nog maar eens op door. Maar wie weet heeft Paulsen zich wel laten inspireren door een plaatje uit een Engels schaatsboekje uit 1874. Het toont een model op drie pootjes met een houten

voetstapel, die tegen de schoenzool werd geschroefd. Oordeel van de schrijvers, toen al: 'zeer ouderwets model'.

In ieder geval hadden de hurtigløbskøiter op de prent in 1884 letterlijk hun langste tijd gehad. Het jaar daarop zou Paulsen immers de noor uitvinden; althans het bootmodel, een voorloper ervan.

Daarover een andere keer meer.
Reodor Felgen

Belangrijkste bronnen:

Harper's Weekly, February 16 1884, p. 113-114

Vandervell / Witham – A system of figure skating, 2e druk, 1874, p. 54

Graveringen in schaatsijzers (1)

Schaatsen van verzamelaars en musea hebben soms fantastische graveringen. In de ogen van veel verzamelaars hebben graveringen op schaatsen iets bijzonders en behoren zij daarom tot de topstukken, ook qua prijs. Dergelijke schaatsen horen over het algemeen tot de categorie 'niet te koop'.

Laten we eerst de geschiedenis van het graveren eens wat nader bekijken.

Graveren is het kerven van figuren in steen, glas of metaal. In dit artikel beperk ik me tot het graveren van metalen voorwerpen, een kunst die al eeuwen wordt beoefend. De heraldiek (wapenkunde) is van oudsher

nauw met de graveerkunst verbonden, denk maar aan harnassen en wapens.

Het laten graveren van voorwerpen, dus ook schaatsen, was vroeger een bijzonder kostbare aangelegenheid, die slechts was weggelegd voor de betere standen.

In het Westlands schaatsmuseum ligt een paar krujschaatsen van de Gebr. Wirths uit Duitsland. Op de schaatsen staat een tekst met het jaartal 1787. Indien dit de datum is van de gravure zijn het de oudst bekende gegraveerde schaatsen.

Ook op gewone puntschaatsen werden versieringen aangebracht, zoals blijkt uit een afbeelding uit een Musterbuch van het

Schaatsen van Wirths met merkteken CWWH - Collectie Westlands Schaatsmuseum

Tekst op schaats Wirths: "Ich halte mich für andern frisch wenn auch das Eis in Stucken Riss anno 1787"

Aan de niet zichtbare zijde staat: "Wer geschwindt will lauffen muss diese Eissen kauffen"

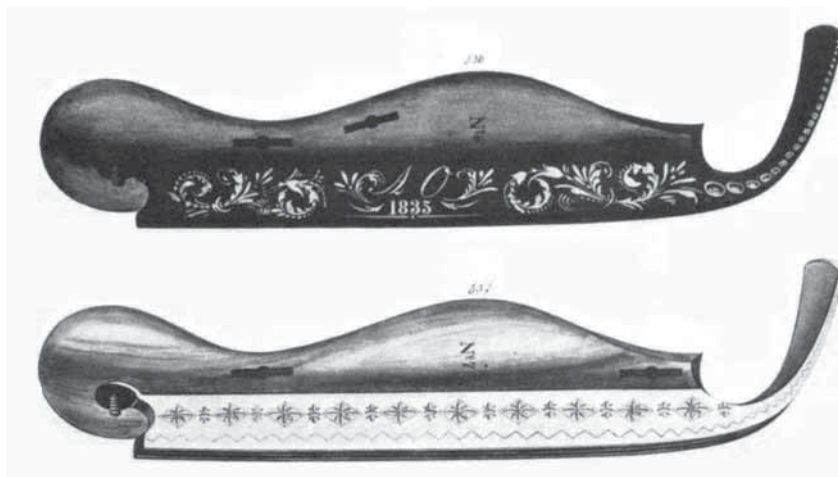
verkoophuis J.A. Overbeck uit Altena. De ouderdom van deze catalogus kon worden bepaald aan de hand van het jaartal 1835 op de bovenste schaats.

Het daaropvolgende bekende paar gegraveerde schaatsen zijn de zwanenschaatsen van de Engelse koningin Victoria en prins Albert. Deze dateren uit 1841.

In de collecties van musea en verzamelaars treft men gegraveerde schaatsen uit Duitsland, Amerika, Zweden en uit Nederland. In het Eerste Friese schaatsmu-

seum ligt een flink aantal van zulke schaatsen, die rond 1850 – 1870 dateren, met als een van de topstukken de zilveren schaatsen van Baron de Woelmont. Absoluut hoogtepunt is een paar grote krulschaatsen met Amerikaanse kenmerken, waarin vier verschillende Hollands- Friese landschappen en amortjes zijn gegraveerd.

Soms treft men op schaatsen technieken aan die niet allemaal des tijds zijn, dat wil zeggen dat ze niet bij de ouderdom van de schaats passen. Maar daarover later meer.

Schaatsen no. 6 en no. 7 uit Musterbuch van J.A. Overbeck, Altena, Duitsland

Graveertechnieken

Om te beginnen vereisen de verschillen- de graveertechnieken ieder voor zich een specifiek vakmanschap, dat tegenwoor- dig vaak door de computer en de machi- ne wordt vervangen. Het is echter goed te weten dat alle verschillende vormen en technieken van het versieren van metalen of andere voorwerpen hun eigen specifiek- ke en herkenbare kenmerken hebben.

Hand- of steekgravure

Deze graveertechniek is de oudst bekende vorm van graveren en wordt al enige dui- zenden jaren toegepast. Stekers zijn hard- metalen, in bepaalde vormen geslepen beitel- s, waarmee soms per tiende millime- ter een stukje metaal wordt weggestoken. IJzergravures, zoals op schaatsen, werden in de 19e eeuw alleen op uitgehamerde, bewerkte en gepolijste voorwerpen aange- bracht met de zogenaamde droge techniek. Eerst werd een tekening aangebracht, die vervolgens zeer dun werd uitgestoken, waarna de uitgestoken lijn voorzichtig werd

verdiept en verbreed.

De hand- of steekgravure wordt het meest door edelsmeden - denk aan zilverwerk - en door wapenmakers gebruikt. Volgens kenners zijn de uitstraling en specifieke kenmerken van handgravures uniek en **niet te imiteren**.

Het is echter moeilijk om zonder kennis van de kenmerken de hand- en machinale gravures van elkaar te onderscheiden. Een goede loop kan in veel gevallen uitkomst bieden. In het vervolgartikel worden een aantal kenmerken genoemd die het mak- kelijker maken recente (machinale) en oude (hand) gravures te onderscheiden.

Drie handgravures op schaatsen uit de collectie van het Eerste Friese Schaatsmuseum in Hindeloopen:

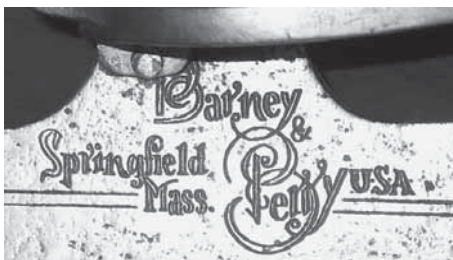
Burijn- of kopergravure

Na de handgravure en houtsnede (een snij- en gutstechniek in kopshout) is de koper- gravure de oudste techniek (1446).

Het is een zeer gespecialiseerde, fijne

Gegraveerde voetplaat van zilveren schaatsen van Baron de Woelmont

Schaatsen van Barney & Berry, VS

Wintertaferel, met krijt duidelijk zichtbaar gemaakt, in een grote krulschaats met Amerikaanse kenmerken

graveertechniek, die sterk is verouderd en nog maar weinig wordt beoefend. Buriygravures zijn voor zover mij bekend niet op schaatsen toegepast.

Etsen

Het woord is afkomstig van het Duitse ätzen, wat eten betekent. Grofweg gezegd wordt het metaal met een zuuroplossing weggebeten. Eerst wordt op het voorwerp een bescherm laag aangebracht, waarin de voorstelling met de etsnaald wordt uitgekraast of gestoken. Hierna wordt een bijtend zuur aangebracht, dat het metaal wegvreet, op die plaatsen waar geen bescherm laag meer is.

Er wordt op alle metalen geëtsd, maar het meest bekend zijn zink, koper en zilver. Etswerk is te herkennen aan de onregelmatigheid van het oppervlak. De voorstel-

ling moet worden veredeld door ciseleren, schuren en polijsten.

Ciseleren

De meest gebruikte, maar foute term voor graveerwerk. Ciseleren is een afwerktechniek die voornamelijk gebruikt wordt op gegoten voorwerpen. Poreuze plekken worden eerst met een ponsje (dreveltje) dichtgeciseleerd, waarna het gehele object of voorstelling op dezelfde manier wordt behandeld. Door deze behandeling wordt scherpte teruggewonnen aan vorm en ornament, die door het gieten verloren is gegaan. Deze techniek wordt veel op koper toegepast in India. Op schaatsen is echt ciseleerwerk zeldzaam. Het gaat dan om een nabehandeling van geëtsde voorstellingen om de vormgeving te accentueren.

Schaats met geëtsde voorstelling

Ciseleerwerk op een geëtste schaats van Winslow, VS

Stippelgravure

Ciselieren is nauw verwant aan de stippelgravure waarbij met behulp van de slag-naald en slaghamer puntjes per mm² worden ingeslagen. Deze techniek is vooral bestemd voor het (be)drukken en is op schaatsen niet bekend.

Wapen- en geweermakers maken gebruik van alle bekende technieken, waarbij het ciselieren van de gegoten kolfplaten of het graveren van behuizingen geen zeldzaamheid is.

Combinatie van handgravure en stippeltechniek op een geweerhuis

In het volgende nummer wil ik ingaan op machinale en computergestuurde graveertechnieken, en hoe ze worden gebruikt om oude schaatsen te verfraaien.

Ed Braakman

Bezit ik Göring's schaatsen?

Elke verzamelaar loopt wel eens tegen een paar schaatsen aan waarvan hij eigenlijk niet goed weet wat hij ervan moet denken. Ik heb dat gevoel bij een paar fenschaatsen van het fabricaat I. Sorby, Sheffield dat ik begin dit jaar verwierf. Op beide voetstapels staat namelijk de handtekening van Hermann Göring alsmede twee indrukken die zijn gemaakt met een prägstempel van de Duitse adelaar met swastika (zie de afbeeldingen).

Hermann Göring (1893-1946) werd geboren in een bovenklassmilieu en opgevoed in relatieve luxe. Hij gedroeg zich al jong als bon vivant en autocraat. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd hij gevechtsvlieger en daarna paste hij het geleerde toe als verkeersvlieger bij een Zweedse maatschappij. In 1922 trad hij toe tot de NSDAP van Hitler, waarna een bliksemcarrière volgde. Hij gaf leiding aan de SA, richtte de Gestapo op en zette de Luftwaffe op poten, richtte de eerste concentratiekampen in en werd Hitlers vertrouweling en plaatsvervanger. Hij onttrok zich na de Tweede Wereldoorlog aan een veroordeling door in oktober 1946 in zijn cel in Neurenberg zelfmoord te plegen. En van deze man zou ik nu de schaatsen bezitten?!

Aan de hand van verschillende handtekeningen die ik op het internet heb gevonden onder door Göring getekende stukken heb ik vastgesteld dat het om dezelfde krabbel gaat. De stempelafdrukken zijn die van

Duitse Wehrmacht in de naziperiode. Maar zijn dat voldoende bewijzen?

Ik heb bijvoorbeeld nergens een bevestiging kunnen vinden dat Göring een verstokte schaatser is geweest. Als hij dat bij voortgezet onderzoek overigens wel blijkt te zijn, zou ik mij er niet over verwonderen dat hij in dat geval over een voor Duitsland toch wel bijzonder stel als de fenschaatsen beschikte. Het lijkt mij wel bij zijn stijl van leven te gepast kunnen hebben.

Overigens lijkt het merk I. Sorby te horen bij Issac Sorby en een destijds gerenommeerde gereedschappenfabriek. Dat zou betekenen dat de schaatsen of uit familiebezit zijn gekomen of tweedehands zijn aangeschaft. Göring werd immers pas in 1893 geboren. Als het om een bewuste vervalsing zou gaan – wat ik betwijfel, maar

ook niet uitsluit – kan ik mij niet voorstellen dat de verkoper genoeg zou nemen met het relatief kleine bedrag dat ik voor deze schaatsen heb betaald.

Al met al heb ik bij deze schaatsen een dubbel gevoel en ik ben benieuwd of er leden zijn die mij daar vanaf kunnen helpen.

Bert van Voorbergen

De oudheidkamer wilde ze niet ...

Soms kom je soms onverwachts aan een paar leuke schaatsen. Dat ging namelijk zo: de boekhouder van het bedrijf waar ik werkzaam ben, wist dat ik verzamelaar ben van oude schaatsen. Hij is actief in het bestuur van een oudheidkamer, die onlangs opnieuw werd ingericht. Daarbij werd een doos met oude schaatsen gevonden, die ze niet meer in hun oudheidkamer wilden hebben. De boekhouder belde of ik er nog belang bij had, anders werden ze weggegooid. Dit moet je natuurlijk nooit tegen een verzamelaar zeggen. Ik er naartoe.

Op het eerste gezicht leek het niet veel bijzonders, maar bij nader onderzoek zat er toch nog een paar mooie Duitse schaatsen bij van omstreeks 1900. Ze zijn gemaakt door J.A. Henckels uit Solingen. De firma-naam is in halfronde tekst boven het beeldmerk met twee poppetjes in het schaatsijzer gestempeld.

Zo zie je maar weer dat het nuttig kan zijn, dat de mensen in je omgeving weten dat je een verzamelaar van schaatsen bent.

Henk Bonthuis

J.A. Henckels Zwillingsswerk uit Solingen

Op 13 juni 1731 liet Peter Henckels (1693-1771) het beeldmerk met de 'Zwilling' (tweeling) vastleggen in het mesmakersgilde van Solingen. Het bestaat

nog steeds, inmiddels dus al ruim 275 jaar, maar onderging in de loop van de tijd wel enige wijzigingen:

In het begin van de 19e eeuw had (Peter's

1731

1810

1850

1875

1900

1969

zoon of kleinzoon?) Johann Abraham Henckels senior een kleine werkplaats aan het Platzhof in Höhscheid bij Solingen, waar hij voornamelijk pennenmesjes en scharen maakte.

Het huidige bedrijf dankt zijn naam aan Johann Abraham Henckels junior (1813-1870), die samen met zijn broer Johann Gottfried in het bedrijf zat. In 1840 vestigde J.A. Henckels zich op het huidige fabrieksterrein Zwillingswerk, in het hart van de stad. In 1853 ging hij als één van de eersten in Solingen over op een stoommachine. De productie nam toe en de arbeidsomstandigheden werden beter.

De zonen van Johann Gottfried namen het bedrijf over en openden in 1883 een verkoopkantoor in New York.

Ze besteedden meer aandacht aan kwaliteit dan andere Duitse bedrijven en niet zonder succes. Het bedrijf bestaat nog steeds en nog altijd op dezelfde plek, pal tegenover het treinstation van Solingen. Het beeldmerk vinden we in baksteen terug in de muren van het 19e eeuwse kantoorgebouw en ook boven op het dak. Het is in de loop van de tijd hét symbool van Solingen geworden. Prachtig fotomateriaal van het Zwillingswerk is te vinden op internet (zie bronvermelding).

Wanneer Henckels is begonnen met het

maken van schaatsen is niet bekend. Volgens Wiebe Blauw en Frits Locher waren ze rond 1900 actief op dit gebied. J.A. Henckels is er in ieder geval tot aan de Tweede Wereldoorlog mee doorgegaan.

Enkele catalogi uit de jaren dertig tonen

*Wahrer Freund am Eislauf
mit gutten Verhältnissen*

J. A. Henckels Zwillingswerk
München, Theatinerstraße 8
Ruf 12219 / Postscheck München 6202

vrijwel uitsluitend metalen kunstschaatsen, stalen noren en buisschaatsen voor ijshockey. In 1937 hadden ze slechts één houten schaats in het assortiment. Een toerschaats, "Holländer-Modell", die "Klomp" werden genoemd.

Goed dat er een afbeelding bij staat, want in plaats van zo'n hol en bol ding, dat wij ons bij een klomp voorstellen, blijkt het om een bijzonder sierlijke Groninger schaats van notenhout te gaan...

Niko Mulder

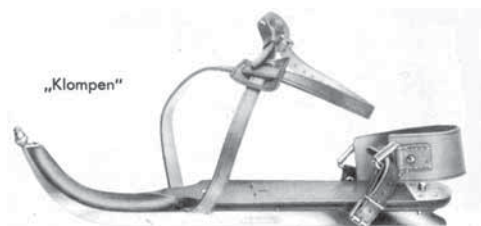
Bronnen:

www.solingen-internet.de/si-hgw/henckels.htm

Directory and history of traditional European knives/Germany/Henckels

W. Blauw / Frits Locher – Schaatsenmakers Remscheid e.o.

Mehr Freude am Eislauf mit guten Schlittschuhen, catalogus J.A. Henckels, 1937

Touren - Schlittschuhe

für Seen und Flüsse
(Holländer-Modell)

„Klumpen“, der sportliche Touren-Schlittschuh; Oberteil aus feinem polierten Nußbaumholz, Lauf fein vernickelt, beste genähte Yster-Riemenmontur RM 19.—

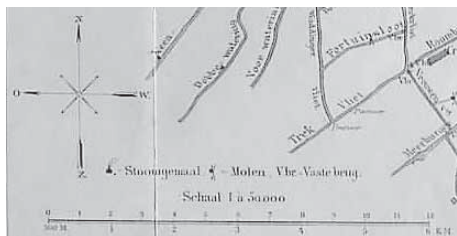
IJswegenkaarten (1) - De oorsprong

Menig verzamelaar zal het boek van Herman de Man *“De Barre Winter van Negentig”* wel in zijn boekenkast hebben staan. De winter van 1890/1891 is misschien wel de aanleiding geweest voor het ontstaan van veel meer zaken naast het hierboven genoemde boek. Toen ik laatst het geluk had om een nieuwe ijskaart aan mijn verzameling te mogen toevoegen, werd ik direct weer gegrepen door deze kaarten. Snel daarna zocht ik contact met Aad van den Ouweelen, omdat ik wist dat hij ook hiervan een liefhebber is. Hij wist te melden dat in het Leidsch Dagblad van 15 december 1890 een advertentie staat opgenomen van een uitgave van Blankenberg & Co uit Leiden. De prijs van de kaart was fl. 0,60 en op linnen fl 1,-. Tot op heden is het mij nog niet gelukt om een verzamelaar te vinden die deze kaart in zijn bezit heeft. Zo goed als zeker is dit de geboorte geweest van de eerste ijswegenkaart. Toen werd de kaart nog ijskaart genoemd en dat is nog

lang daarna zo gebleven.

Zelf heb ik een exemplaar van de tweede druk uit 1894, herzien en verbeterd door JBvL., dit zijn zonder meer de initialen van Jacob Bernard van Loenen. Hij was werkzaam bij het Hoogheemraadschap Rijnland in Leiden van 1877 tot en met 1913. Omdat ik nog geen exemplaar uit 1890 onder ogen heb gehad blijft het nog onzeker of hij ook de maker van de eerste kaart is geweest, maar uitsluiten wil ik dat zeker niet. In ieder geval ging het bij beide drukken om een particulier initiatief, terwijl de meeste kaarten die later verschenen door een ijsbond zijn uitgegeven. Van Loenen is, samen met de uitgever wellicht, behoorlijk commercieel bezig geweest, want hij noemt zijn kaart Zeil- en Ijskaart. Hiermee bereikt hij natuurlijk dat naast de ijsliefhebbers, ook de zeilliefhebbers deze kaart kunnen aanschaffen. Bovendien maakt hij gebruik van reclame. Op de bovenzijde van de kaart staat

de levensverzekeringsmaatschappij "The Gresham Life Assurance Society Limited" afgedrukt. Op andere ijskaarten, zowel van ijsbonden als van particulieren, komen we later ook nog regelmatig reclame tegen. Met de kleuren blauw, rood en zwart op een grijs-witte ondergrond komt de kaart goed te voorschijn. Opvallend detail bij deze kaart is dat de windstreken Oost en West in de windroos zijn verwisseld.

Detail uit kaart van 1894, waarbij Oost en West zijn verwisseld

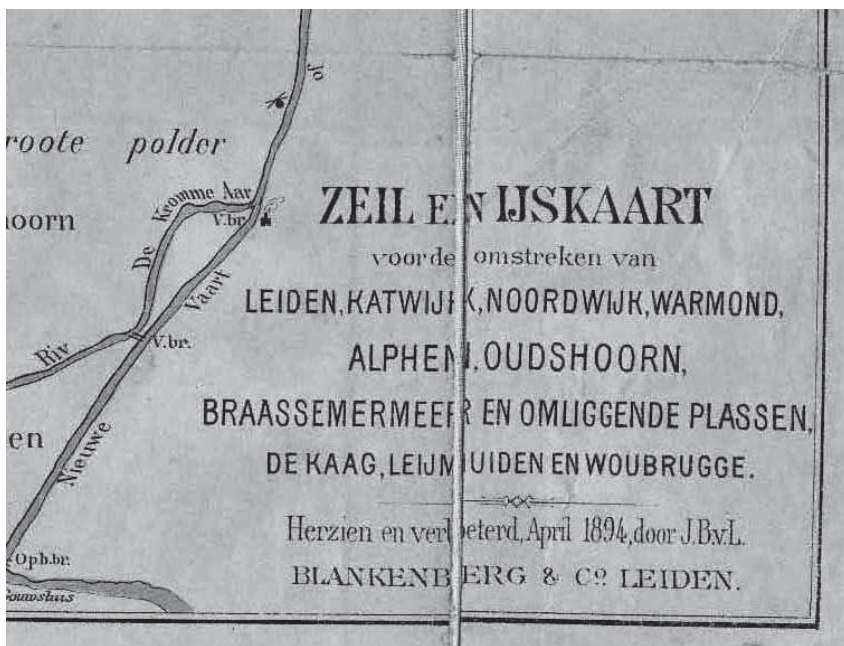
J.B. van Loenen ontwerpt naast deze kaarten ook wandelkaarten en fietskaarten van het gebied tussen Hillegom en Den Haag. Hij deed dit als een extra verdienste naast zijn werk als opzichter. Blijkbaar was dit toegestaan, want in 1907 komt er van zijn hand een totaal nieuwe ijskaart. Een speciaal exemplaar schenkt hij hiervan aan het Hoogheemraadschap Rijnland en daar bewaren zij deze kaart tot op de dag van vandaag in het archief. Dit geschenk-exemplaar is groter en zonder reclame in tegenstelling tot het commerciële exemplaar. De uitgever is nu Gebr. Van der Hoek uit Leiden. De kaart heeft geen kleuren en is in zwart-wit uitgevoerd. Naast de zeil- en ijskaart wordt er ook melding gemaakt van

stoomvaart en zo wordt deze kaart voor nog een doelgroep ontwikkeld.

Uitsnede uit de kaart van J.B. van Loenen uit 1907

In 2000 heeft onze verzamelkring ook al eens aandacht besteed aan ijswegenkaarten. Aanleiding destijds was een bijeenkomst in Purmerend van een zestal leden onder leiding van Ron Couwenhoven. Deze werkgroep heeft toen een eerste inventarisatie gedaan en daarna de hulp ingeroepen van alle leden. In het overzicht van de werkgroep staat er voor 1908 en 1917 opnieuw een kaart vermeld van J.B. van Loenen. Mogelijk een vernieuwde druk, maar ook

deze kaarten heb ik nog niet weten te traceren. De winters van 1907 en 1908 staan als koud te boek, vervolgens is het tot 1917 eigenlijk kwakkelen, hoewel er in 1912 zelfs nog een Elfstedentocht wordt verreden. Het is dus ook goed mogelijk dat de informatie is voortgekomen uit advertenties, waarbij men misschien wilde proberen oude restanten te slijten.

Graag doe ik hierbij opnieuw een oproep aan alle verzamelaars, die ijswegenkaarten hebben, om dit aan mij te melden. In het verleden hebben we hier dus al eens aandacht aan besteed, maar nu wil ik er nog dieper in duiken. Zo wil ik ook inventariseren hoeveel kaarten er van elke uitgave nog bestaan. Misschien zijn er nog wel kaar-

ten die nog niet op mijn lijst voorkomen, of waar we thans alleen het bestaan van weten uit publicaties. Indien u in het bezit bent van "bewijzen" zoals advertenties of andere publicaties dan ook graag even een melding. Uw reactie zie ik dan ook met grote interesse tegemoet en misschien kan ik voor de volgende Kouwe Drukke dan weer een ander verhaal samenstellen.

Matthy van Klaveren

Bronnen:

*Persoonlijke archieven van Aad v.d. Ouweelen en Matthy van Klaveren
Archief Hoogheemraadschap Rijnland
Leiden en Regionaal Archief Leiden.*

Kaart uit 1894 is opgenomen in de Vitrine.

Over ijsbanen en baanvegers in Friesland in het begin van de 20ste eeuw (1)

Voor mij ligt een in een net rood kaf-tje uitgevoerd boekje van 36 bladzijden. Het is in 1909/1910 uitgegeven door de Friese Ijsbond. Het gaat over de gemeente-verordeningen op de ijsbanen in Friesland. We moeten hierbij niet denken aan de ijsbanen zoals deze beheerd werden door alle mogelijke ijsclubs, maar aan de ijsbanen op de vaarwaters.

Reeds in 1887 had deze bond zich tot de Provinciale Staten van Friesland gericht met het verzoek om een provinciale verordening uit te vaardigen over het aanleggen, onderhouden en gebruiken van de ijsbanen. In een reactie van de provincie wordt het grote belang gememoreerd dat *"in het bijzonder Friesland heeft bij goed en bruikbaar ijs"* en dat de medewerking van het gewestelijke bestuur dus niet zal worden onthouden. Niettemin werd afwijzend op het verzoek beschikt wegens de uiteenlopende behoeften en eisen van de verschillende gemeenten, de hoge kosten van zo'n verordening en omdat de provincie het belang van *"uniformiteit"* niet zo inzag. Het is duidelijk, men wilde er bij de provincie Friesland niet aan en wilde die soesa niet.

Ik weet niet wat er in latere jaren gedaan is om dit probleem aan te pakken. Mijn bronnen zijn daarvoor te beperkt. Maar uit mijn boekje blijkt dat de bond eind 1909 weer een belangrijk initiatief nam. Door een circulaire aan alle *"Heeren Burgemeesters"*

in Friesland te sturen met het verzoek om op te geven hoe het gesteld is met de bezoldiging van de baanvegers en het toezicht op de ijswegen.

Alle burgervaders reageerden braaf en het boekje geeft een kort en bondig overzicht van de situatie. Alle gemeenten, op één na, hadden de ijszaken tot *"gemeentelijke zorg"* gemaakt en deze in een politiereglement geregeld. De bijzondere situatie in Leeuwarden wordt hier buiten beschouwing gelaten. Deze werd al eens door Ron Couwenhoven in een vorige Kouwe Drukke behandeld. In de meeste gemeenten kregen de baanvegers een vaste bezoldiging of een toelage, maar in acht gemeenten kregen de baanvegers deze niet. In sommige gemeenten waren voor het toezicht op de ijswegen speciale personen aangesteld. De gemeente Achtkarspelen valt op doordat het de baanvegers verboden is 's zondags de baan te vegen of zich op de banen te bevinden. Bij twee andere gemeentes wordt vermeld dat de baanvegers op zondag niet in functie zijn, wat wel op het zelfde neer zal komen. De beloning van de baanvegers varieert per gemeente sterk, globaal van een halve tot een hele gulden per dag of van tien

tot twaalf cent per uur. In Rauwerderhiem wordt door de politie aantekening gehouden van het aantal uren, dat door de baanvegers wordt gewerkt en aan de hand hiervan wordt de beloning vastgesteld. Eén van de factoren, die op de hoogte van het loon van invloed is, is of er veel of weinig passage van schaatseren is. Bij slecht weer is er minder volk op de baan (in het verslag over IJlst wordt gesproken over "slappe dagen"), in Bolsward krijgen de baanvegers alleen dan een kleine toelage. In Franeker krijgen de baanvegers een toelage van 50 cent per persoon per dag wanneer de ijsbanen door buitengewone invloeden in een slechte toestand verkeren; deze wordt ook uitgekeerd op banen met weinig "passage". Soms wordt alleen een beloning gegeven voor het aanleggen van de banen, of krijgen de baanvegers daarna voor het onderhouden ervan een lagere beloning. Van de schaatseren wordt verder vaak verwacht dat zij de schrale beloning aanvullen. En dat geldt in het bijzonder voor die baanvegers die geen bezoldiging genieten, zoals nog in verschillende gemeentes het geval was. Bij enkele gemeenten staat vermeld dat zij een baancent mogen vragen. Bij de gemeente Tietjerksteradeel staat: *"Bescheidenlijk vragen om een gift geoorloofd."* Maar in verschillende andere gemeenten is het vragen van baancenten verboden. Zo gesteld sluit dit natuurlijk niet uit dat aan hen af en toe door royale schaatseren een duitje werd toegestoken. Niet onvermeld wil ik hier laten dat in Gaasterland telkenjare de baan aangelegd werd met een ijsschaaf, getrokken

door ongeveer twintig personen.

Het toezicht op het werk van de baanvegers is per gemeente zeer verschillend geregeld. Vaak is dit opgedragen aan de gemeentepolitie. Maar in Franeker staan de baanvegers onder onmiddellijk toezicht van den Burgemeester. Hoe moet ik mij dat voorstellen? Zeker een figuur die moeilijk delegeert. In Sloten doet de burgemeester het ook zelf, en krijgt hij alleen bij het ijsmeten hulp van de gemeente-opzichter. De gemeente-opzichter en de gemeente-architect zijn figuren die in dit verband soms ook worden genoemd, soms weer bijgestaan door speciaal aangewezen baaninspecteurs, ook baanopzichters genoemd. In Opsterland vindt het toezicht plaats door leden van de gemeenteraad, *"ieder in zijn eigen kring."* En dan zijn er nog die gemeenten waar geen speciale personen voor het toezicht zijn aangewezen.

Het voorgaande zal duidelijk gemaakt hebben dat de door de ijsbond nagestreefde uniformiteit ver te zoeken is. *"Friesland, met zijn uitgebreid, aaneengesloten netwerk van wateren, en met zijn, als het ware voor 't schaatsen geboren bevolking, moest één zijn ten opzichte der ijsverkeerswegen."* En als de provincie dan niet wil, dan ga je als ijsbond zelf aan de slag. En ontwerp je een "Model-verordening op het aanleggen, onderhouden en gebruiken der ijsbanen op de openbare vaarwaters", maar deze komt in een tweede bijdrage aan de orde.

Minne Iedes Nieuwhof

Vitrine

Wirths: "Wer geschwindt will laufen muss diese Eissen kaufen"

Wirths: "Ich halte mich für andern frisch wenn auch das Eis in Stücken Riss anno 1787"

Afbeeldingen bij Ed Braakman. Graveringen in schaatsijzers
Collectie Westlands Schaatsmuseum
Foto's Westlands Schaatsmuseum

Het ontstaan van het marathonschaatsen: een reactie

In Kouwe Drukke van oktober 2007 (jrg. 11 nr. 30) kwam ik een artikel (p. 20) tegen van René Diekstra over: "het ontstaan van het marathonschaatsen". Dit artikel is gereleateerd aan het kunstwerk bij de ijsbaan in Eindhoven dat eveneens zijn oorsprong vindt bij René. Voor beide niets dan lof. Schaatsen kan niet genoeg gepromoot worden. Toch heb ik het gevoel dat de titel meer veronderstelt dan wat waar kan worden gemaakt, omdat het suggereert voor het hele land te gelden, maar bij nadere

bestudering alleen van toepassing zou moeten zijn op Noord-Brabant en Limburg. Ik wil dan ook verwijzen naar het boekje van Huub Snoep getiteld "30 jaar Jaap Edentrofee" uit het jaar 2000. Hierin wordt het ontstaan van het marathonschaatsen duidelijk neergelegd bij de kunstijsbaan Jaap Eden. Met veel genoegen lees ik "Kouwe Drukke" en heb veel bewondering voor wat tot stand wordt gebracht door een kleine groep mensen.

Jos Pronk

Schaatsbibliotheek

Aflevering 9: De maagd van Schiedam

Dit verhaal begint op onze laatste najaarsbijeenkomst in Lelystad. Je kon daar inschrijven op een aantal kavels uit de nalatenschap van een overleden Poolsterlid. Zo gezegd, zo gedaan. Toen de briefjes werden geopend, bleek ik de nieuwe eigenaar te zijn van kavel nr. 62. Een boek uit 1940 met als titel 'Sinte Lidwina van Schiedam', geschreven door de eerwaarde heer Marc. Heijer. Oftewel nummer XIII uit een serie van heiligenlevens 'De Gemeenschap der Heiligen'. Stichtelijke lectuur dus.

Toevallige lezers van deze rubriek - niet behept met enige schaatskennis - vragen zich wellicht af wat deze verzamelaar die middag heeft bezield (mooi woord in dit verband...) om uitgerekend dat boekje te kopen. Schaatskenners weten beter. Als de naam Lidwina of Liduina of Lidewyde in onze kringen valt, dan hebben we het

over de beroemdste val op het ijs uit de schaats-, c.q. ijshistorie.

Liduina

Wie was Liduina? Ik citeer uit een ander boek: 'Een meisje dat op haar vijftiende jaar op het ijs kwam te vallen en een rib brak. Er ontwikkelde zich ter plaatse een abces, de ene ontsteking volgde op de andere, ze werd bedlegerig en ze werd niet meer beter. Tot haar dood op haar drieënvijftigste jaar lag ze in een duister kamertje, ten prooi aan vreselijke pijnen en weerzinwekkende ziekten. Haar lichaam verrotte tijdens haar leven en werd door de wormen aangevreten. Maar toch verspreidde ze een geur als van welriekende kruiden. Ze maakte geestelijke reizen naar hel, hemel en vagevuur, ze sprak met Maria en met beroemde heiligen, en rond haar ziekbed gebeurden wonderen. Ze leefde van 1380 tot 1433.'

Een intrigerende geschiedenis die in de loop der tijden talloze keren is beschreven. Al tijdens haar leven werd Liduina vereerd. Door de eeuwen heen werd 'de maagd van Schiedam' een dankbaar voorwerp van grote devotie. Uiteindelijk werd ze in 1890 - vierenhalve eeuw na haar dood - door Paus Leo XIII heilig verklaard. Sindsdien is de

Heilige Lidwina van Schiedam de patrones van de chronisch zieken.

Brugman

Terug naar die val op het ijs. Die gebeurtenis kreeg voor schaatsliefhebbers een geweldige impact door een houtsnede in een boek van Jan Brugman (inderdaad: 'praten als Brugman') dat in 1498 in Schiedam werd gedrukt. Die beroemde prent geldt in ons land als een van de vroegst bekende voorstellingen met schaatsenrijders. 'Want doe si opt leste van haer XV jaren was, ghinc si op scoeloetsen met haer even oude maechden opt ijs spelen'.

De houtsnede laat overduidelijk schaatssende mensen zien en ook het gevallen Schiedamse meisje - die op een 'hoop scollen van ijs' (= schotsen) terecht is gekomen - heeft schaatsen aan haar voeten. En daar begint de discussie. Droeg Liedewij (of Liduina of Lidwina of.....) wel schaatsen?

Voor de auteur van het boekje dat ik in Lelystad kocht, is dat geen punt. 'Op de gracht langs de Kreupelstraat bindt Lidwina haar schaatsen onder. En terwijl zij - wat onwennig op de smalle ijzers - naar een rustig hoekje krabbelt, komt een van de vriendinnen aanrijden en botst in volle vaart tegen Lidwina aan.'

Stichtelijk

Rondkijkend in mijn schaatsbibliotheek constateer ik dat ik minstens tien Liduina-titels in de kasten heb staan. In 1934 verscheen in Averbode (in Vlaams-Brabant) ook zo'n stichtelijk boekje ('Uit de Gemeenschap

der Heiligen'). Ene Francesco beschrijft in 'De Heilige Lydwina van Schiedam' de val aldus: 'Lydwina kreeg een hevige slag in de zijde, ze wankelde op hare schaatsen, zwierde met de armen in de lucht, en met een schreeuw plofte ze op het ijs.'

Veel ouder is het boekje 'Leven van de Gelukzalige Liduina' dat in 1870 in 's Gravenhage verscheen. De Franse aalmoezenier Coudurier droeg zijn geschrift op aan de ongeneeslijke vrouwen van het Gasthuis van Bourg en Bresse. Zij konden troost en ondersteuning putten uit het voorbeeldig leven van een heilige vrouw 'die ziek en ongeneeselijk is geweest zooals gijlieden zijt, even zoo en duizendmaal meer dan gij!' Ook deze Coudurier zette Liduina op schaatsen: 'Zij volgt haar dan, gaat op het ijs en bindt de schaatsen aan.' Zoals ook J.B.W.M. Möller pr. in zijn dikke boek (401 pag.) 'Sint Liduina van Schiedam in de mystiek en in haar tijd' (Den Haag 1948) Liduina even laat genieten in de strenge winter van 1396: 'Liduina voelt zich dien eersten middag wat onwennig op het ijs, doch zij blijft niet achter. Ze heeft een baantje gemaakt en staat bij het clubje, dat lachend toeziet, hoe de minst-bedrevenen moeizaam vooruitkrabbelen.'

Klompschoenen

Maar we herhalen de vraag nog maar eens: heeft Liduina wel op schaatsen gestaan? In zijn prachtige pocket 'Hollandse winters' (1967) - het boekje dat bijna elk Poolster-lid kent - aarzelt A.M. Meijerman als hij die beroemde houtsnode beschrijft: 'Het is

duidelijk dat op de houtsnode Lydwina en haar vriendinnen, evenals de man op de achtergrond, van ijzers voorziene schaatsen dragen. Hiermee staat weliswaar vast dat deze omstreeks 1500 in zwang waren, maar is nog niet onomstotelijk aangetoond dat de Schiedamse maagd, die een eeuw vroeger leefde, ook werkelijk voor haar val op zulke ijzers voortgleed.'

De psychiater P.J. Stolk citeert in 'De maagd van Schiedam' - een kritische hagiografie uit 1980 - de schrijver Groenendaal die enkele jaren eerder betwistte dat Liedewij ooit geschaatst heeft. Misschien waren die 'scoloetsen' uit die vroege beschrijving van Brugman gewoon klompschoenen. Op die houtsnode had de maagd dan wel schaatsen aan haar voeten, maar in de tekst van Brugman staat sandalia...

Tsja. We hebben dus een probleem. Waarvan overigens de één (Groenendaal) vindt dat die van weinig belang is, maar de ander (Stolk) juist bevestigd ziet dat als de voor haar val al zieke Liedewij geen schaatsen droeg ze inderdaad niet zo levenslustig was als sommigen haar op die ijsdag wel hebben voorgesteld.

Portret

Over Liduina (of Liedewij of Lidwina) is nog veel meer te vertellen. Over haar graf bijvoorbeeld dat in 1947 (opnieuw) werd gevonden. Over het wetenschappelijk onderzoek van haar stoffelijke resten. Het leidde uiteindelijk zelfs tot een portretreconstructie. Kijk maar naar de afbeelding op de cover van het boeiende boekje van P.J. Stolk. Maar dat zijn allemaal onderwerpen die buiten het bestek van de interesse- en verzamelvelden van De Poolster vallen. Veel belangrijker is dat Liduina niet alleen een heilige in religieuze kringen is. Dat dan-

ken we aan dat boek van Brugman 'Vitalme virginis Liidwine' (1498) en vooral aan die houtsnede. Ons medelid Marnix Koolhaas heeft dat in zijn hoofdstuk 'Van schaats tot schaatsvereniging' in het boek 'Koning Thialf' prachtig verwoord: 'Hoewel de tekst slechts rept van een met schoenen op het ijs lopend meisje, heeft de tekenaar zich de artistieke vrijheid veroorloofd om de gevallen Liduina op schaatsen af te beelden. Zonder dat ze wellicht ooit een schaats of een schenkel onder de voet heeft gehad, wordt Liduina daarmee binnen een eeuw na haar dood de eerste echte ijsheilige van het nieuwe schaatsland.' Na deze bijdrage over de ijsheilige Liduina zullen aandachtige lezers nog beter begrijpen wat ik in mijn vorige aflevering bedoelde met de stelling: 'Kijk ik naar mijn schaatsbibliotheek, dan is de kreet schaatsboeken een veel te beperkte aanduiding voor mijn boekenbezit.'

Hedman Bijlsma

De schaatsen in kinderboeken (1)

Het verzamelen van kinderboeken waarin ijspret wordt beschreven is een plezierige, en soms enerverende, bezigheid. Maar net als de verzamelaar van schaatsen die wil weten waar, wanneer, door wie en hoe schaatsen zijn gemaakt, wil en kun je als boekenverzamelaar ook meer doen dan alleen maar kasten vullen. In een korte serie artikelen wil ik die extra dimensie aan mijn collectie kinderboeken geven door te kijken welke schaatsen genoemd worden. Ik ga na of, en zo ja, welke, typen schaat-

sen genoemd en afgebeeld worden. Het is gezien het aantal en het feit dat ik domweg bij de A van Annie Aalders ben begonnen en misschien niet tot de Z van Mari Zuidema zal komen, geen representatieve steekproef. Dat is ook helemaal niet de bedoeling. Mijn insteek is om verzamelaars van schaatsen en verzamelaars van boeken te laten zien dat beide verzamelgebieden raakvlakken hebben. Daarnaast heb ik gekeken hoe de schaatsen worden verzorgd, zoals het opbergen,

de toestand van de linten en het leerwerk, het invetten, het slijpen van schaatsen.

In de eerste aflevering wil ik het hebben over schaatsen die alleen maar als schaatsen worden aangeduid. In de meeste gevallen verbeelden de illustratoren deze schaatsen als houten schaatsen. De meeste illustraties geven niet een waarheidsgetrouw beeld van de schaatsen. Op grond van deze afbeeldingen toch nog een schaatstype vast te stellen lijkt daarmee niet mogelijk. Als curiositeit heb ik ook vermeldingen van benen schaatsen of schaatsen van ossenribben opgenomen..

Benen schaatsen komen voor in *De Stomme van Kampen* (1992) van Thea Beckman. Zij laat Hendrick Avercamp, dé schilder van ijsgezichten, als jongetje in het Kampen van 1596 belangstellend toekijken hoe zijn vader en zijn moeder op van been gemaakte schaatsen op de IJssel over het ijs glijden. Beckman gaat er van uit dat deze benen schaatsen met riempjes worden vastgemaakt.

Vaest, de jonge hoofdpersoon in *Vaest Diederickszone* (1985) van Baziel Boel, woont in de tijd dat er nog lijfeigenen waren in de omgeving van Aalst. Zijn broer is, met de bewoners van het kasteel, de enige die schaatsen heeft. Vaest zeurt bij zijn oudere broer om twee paar houten bovenstukken voor hem te maken. Als leerjongen bij een smid maakt hij dan zelf de ijzers.

In *Vertellingen over alles* (1884) van Suze Andriessen houdt een oom zijn Indische

neefje voor de gek door hem te vertellen dat als er ijs komt hij ossenribben moet kopen. De jongen, volslagen onbekend met ijs en schaatsen, koopt inderdaad bij de slager ossenribben, maakt ze met inkt zwart en wil ze met touwen onderbinden.

Schaatsen werden en worden doorgegeven binnen gezinnen, families en nog bredere kring. In *Een winter om nooit te vergeten* (1984) van Jan Banen schaatst Linge op de jongensschaatsen van zijn vader. De afleggers van zijn neef die altijd het nieuwste model moest hebben, waren goed genoeg voor Koen uit *De ring en de lamp* [aanwijzing drukken: cursief *De ring en de lamp*] (1923) van Joh. H. Been. Maar hij kon in ieder geval schaatsen, en ze bleken nog heel goed te rijden.

Heel klassiek is het gebeuren bij een gezin, beschreven in *De eerste prijs* (1968) van Hetty Drost. Het jongetje Jaap vindt dat hij

maar kleine-kinderschaatsjes heeft. Vader stelt voor dat Jan, de oudste, de schaatsen van vader gaat proberen. Jaap kan dan op de mooie, grote schaatsen van Jan gaan rijden.

Hoeveel plezier de kinderen ook aan het ijs beleven, als de dooi invalt wordt in veel gevallen niet meer naar de schaatsen omgekeken.

Dat betekent dat Jo van Manen, hoofdpersoon in *Hoera 't vriest weer* (s.a.) van Hans P. van den Aardweg op zolder in kisten vol oude rommel vergeefs naar haar schaatsen zoekt. Als haar broer ze uit een kast haalt zien de schaatsen er niet uit, en zijn de linten en de leertjes half vergaan. Haar vriendinnetje Dientje bekent ook dat de linten en leertjes van haar schaatsen vast wel stuk zullen zijn.

Rotterdamse Kees en zijn makkers in *Twee broertjes* (1932) van Johanna Breevoort, maakt het niet uit dat zij op oude, roestige schaatsen moeten schaatsen.

De afgemonsterde vrienden uit *De scheepsjongens van Bontekoe* (1924) van

Johan Fabricius krijgen in de buurt van Dordrecht te maken met dichtgevroren vaarwegen. Eén van de maten gaat op een paar geleende verroeste schaatsen naar Dordrecht om daar "in een oudroest-zaakje een stel schaatsen op te scharrelen." Hij komt inderdaad terug met een bos schaatsen. Volgens het verhaal worden de roestige ijzers wat aangezet met op de vloer gestrooid zand. Op deze schaatsen rijden ze van de Dordtse Kil via Dordrecht, de Gouwe, de Aar, de Drecht, de Amstel, Amsterdam en de Zaan naar Hoorn....

Als het meisje waar Dikke Daan in J.P. Baljé, *Vier H.B.S.ers op avontuur* (s.a.) mee schaatst te maken krijgt met een gebroken riempje, klaagt hij dat vrouwvolk altijd met versleten dingen op stap gaat.

J.H. Brinkgreve-Entrop laat in *Babbeltje* (1933) en *Betty en haar neven* (s.a.) een goede verzorging van schaatsen zien. De schaatsen hangen op zolder, de riemen en banden waren nog stevig en de ijzers zaten goed in 't vet. De neven zoeken hun schaatsen op en kijken ze na. Ze ontdekken dat er een hakkebandje kapot is, maar dat dankzij hun goede voorzorgen de ijzers volstrekt niet verroest zijn, als ze uit het vet te voorschijn komen.

Tot slot: er wordt niet alleen gezwierd in een periode van ijs. Schoenmakers en zadelmakers hebben veel werk aan het vervangen van talloze versleten en kapotte teenstuk-

ken en hielbanden. Van een paar halfsleetse schaatsen laat N.W. Diemen de Jel schoenmaker Bram Pik, oom van Maantje Pik, in *Maantje Pik in zijn schooljaren* (1925) zeggen dat er nieuwe neuzen en hakstukken in gemaakt moeten worden, maar dat hij er ook riemen in kan zetten. Voor Purmerender zadelmaker Groot, vader van hoofdpersoon Siem in *Binnen de muren, kinderen in een kleine stad* (1947) van Tom Bouws zijn vervanging en reparatie van het leerwerk een mooie extra verdienste. Net als de vele meters bont schaatsenband die vrouw Groot onvermoeibaar afmeet.

Marianne van Zuijlen

Posten en Stempels 5

In 2007 is er nog een filatelistisch nieuwtje uit ons land: Op het boekje van 10 postzegels van de 44c zegels met oa de rookworst is op de achterzijde wordt de jaarcollectie aangeprezen en daar maakt de klapschaats deel van uit (boekje83b). Heeft u de klapschaats zelf nog niet dan moet u zich haasten: in 2008 wordt tarief anders en krijgen we een andere zegel.

In China komen aan de lopende band postwaarde stukken (enveloppen, kaarten waar de zegel al voorbedrukt is) uit, waar ook een schaatsthema op te vinden is. Ik weet van een kaart met YangYang A waarop zij haar medaille laat zien en een kaart en enveloppe waarbij het beeld het zelfde is, zie afbeelding van de kaart.

In 2006 nog een uitgave van het postzegeltechnisch minder relevante Union Island van de Grenadines of St. Vincent.

Op deze zegel een schilderij van Rembrandt met schaatsers. Het schilderij hangt in het Stedelijk Museum de Lakenhal in Leiden en is het enige van zijn hand met een winters tafereel.

Dan een stap terug in de tijd om te vervolgen met stempels, zoals de vorige keer beloofd.

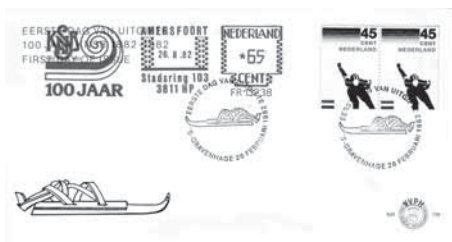
Ik vond het wel passend om in het 125e jaar van bestaan even stil te staan bij roodfrankeringen van de KNSB. Tot op heden heb ik drie verschillende versies: Het KNSB logo met als standplaats Amsterdam, ver-

moedelijk in gebruik tot 7-5-1980, want toen verhuisde het bondsbureau naar Amersfoort.

In 1982 toen de KNSB 100 jaar bestond werd er niet alleen een postzegel voor die gelegenheid uitgegeven, maar paste men ook de roodfrankering aan. Waarschijnlijk voor het eerst gebruikt op 26-2-1982.

Is er een KNSB-er onder ons die de exacte data van begin en eind van deze frankeringen heeft dan houd ik me aanbevolen. Of iemand die ook dergelijke stempels bezit en het tijdsperk nader kan duiden. Op dit ogenblik gebruikt de KNSB het filatelistisch zeer oninteressante port betaald stempel. Om dat de hoeveelheid stempels van andere bonden in mijn bezit nog zeer gering is maak ik van de gelegenheid gebruik om die ook te laten zien: Dansk Skøjte Union en

van de ISU.

Caroline van Staaveren

Stempelkaart 35

Naam: Marianne van Zuijlen

Email: mvanzuijlen@xs4all.nl

Website: Nog niet, maar het lijkt me erg leuk om een website te hebben. Maar om een informatieve website te kunnen hebben zal ik eerst mijn collectie moeten inventariseren. Dat is er nog steeds niet van gekomen....

Beroep: Al vele jaren ben ik werkzaam als documentalist voor de onderzoeksgroep Nederlandse Etnologie (vroeger heette dat de afdeling Volkskunde) van het Meertens Instituut. Het is een heel interessant vakgebied waar ik nog steeds niet op uitgekeken ben. Ik lees naast wetenschappelijke literatuur ook periodieken van historische verenigingen die regelmatig aardige informatie bevatten over de schaatsen en het schaatsen!

Verzamelaar: In mijn jeugd verzamelde ik suikerzakjes, daarna jaren niets. Waarom ik rond 1995 zaken rond het schaatsen ging verzamelen weet ik niet meer. Omdat ik sinds 1986 op schaatstrainingen zat en het blad van de KNSB kreeg? Nogmaals, ik heb geen idee. Ik zal me altijd herinneren dat ik de eerste jaren met tassen vol (kinder)boeken de Verzamelaarsbeurs verliet.

Lid van de Poolster: Sinds eind jaren negentig van de vorige eeuw (denk ik). Het heeft nog wel even geduurd voordat ik rea-

geerde op een klein stukje van De Poolster in SchaatsSport van de KNSB. Of ik fanatieker ben gaan verzamelen nadat ik lid ben geworden weet ik niet meer.

Topschaats: Schaatsen verzamel ik niet, hoewel ik wel wat paren heb liggen. Voor mij zijn mijn Friese noren die ik in 1956 of 1957 tot mijn grote vreugde van Sinterklaas kreeg, topschaatsen. Daarnaast krijg ik warme gevoelens bij mijn eerste (lage) noren die ik in de winter van 1986 kocht. Op deze - veel te groot gekochte - schaatsen kreeg ik mijn eerste schaatstrainingen en reed ik mijn eerste wedstrijden tot er bijna geen ijzer meer over was.

Topstuk: Zijn topstukken zaken waar je veel voor betaald hebt of juist de zaken die je voor een habbekrats op de kop tikte? Naast een paar centsprenten valt het album over het ijsvermaak op de Maas in de eerste categorie. Eigenlijk beleef ik meer lol aan bijzondere spullen die bijna niets hebben gekost en zelfs aan zaken die helemaal niet bijzonder zijn. Van I.J.C. Schuitmaker heb ik het uit 1919 daterende zangstuk Fryske trou (tekst der liederen) met onder meer een "Zang van hardrijders en hardrijdsters" en het toneelstuk Lech eris an! uit 1912. Fryske trou viste ik eens uit een bak met van alles en nog wat. Voor een gulden was

het voor mij. Heel bijzonder vind ik ook de verzameling kranten en knipsels rond de elfstedentocht van 1996 die ondanks wak-transplantaties en de druk op het bestuur van de Friesche Elf Steden niet doorging.

Belangstelling/Specialisatie: Boeken en andere platte zaken (ansichtkaarten, kranten, reclamefolders, verpakkingen, suikerzakjes, lucifermerken, etc.) alles, je kunt het niet zo gek bedenken, waar iets wat met schaatsen te maken heeft op staat, zijn welkom in mijn verzameling. Ik vind het leuk hoe schaatsen wordt verbeeld, hoe er over gedacht wordt.

Kouwe Drukke: Ik hoop nog steeds dat er meer leden van de Poolster naar schaatsen of andere zaken in hun verzameling kijken, naar het verhaal er achter snuffelen en dat dan voor Kouwe Drukke opschrijven. Het is zo vreselijk leuk om naar dat verhaal te zoeken!

Wil nog steeds: inventariseren, beschrijven en ontsluiten van mijn collectie; alle losse knipsels opplakken, ontsluiten en goed opbergen; een database maken.

Engelse schaatsen

In het vorige nummer kondigde Ed Braakman zijn volgende project aan: Engeland. Medio november had hij nog weinig reacties ontvangen op zijn oproep voor kopieën van catalogi en ander materiaal.

De redactie van Kouwe Drukke wil graag een bijdrage leveren en nodigt lezers uit om in de komende nummers hetzelfde te doen. Zo hebben we met zijn allen alvast wat voorpret en wordt Ed voorzien van informatie.

De schaatsenmakerij in Engeland is al oud. We duiken er middenin met pagina 545 van de 'The Birmingham and Wolverhampton Illustrated Hardware Price List' uit 1878. Het vuistdikke boek toont een overzicht van alle artikelen van de hele beroepsgroep. Aangesloten fabrikanten mochten

de prijs en uitvoering van hun producten enigszins van de gepresenteerde modellen laten afwijken.

Eigenlijk was het totaalaanbod voor de regio Birmingham en Wolverhampton met negen houten modellen en één metalen schaats nogal beperkt. De skeleton skates, geheel metalen schaatsen voor riembevestiging aan de schoen of als schoenschaats, ontbreken volledig.

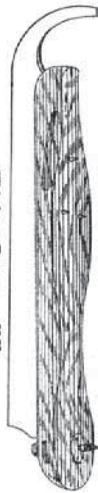
Kennelijk was het patent uit 1867 op de populaire Acme Club van Forbes uit Halifax, Canada al verlopen en werd deze schaats inmiddels driftig nagemaakt.

Op de bladzijde hiernaast worden de minder bekende modellen vergroot weergegeven.

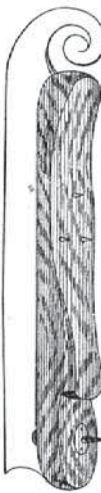
Redactie

Best Skate, Inlaid with Star. No. 8120.

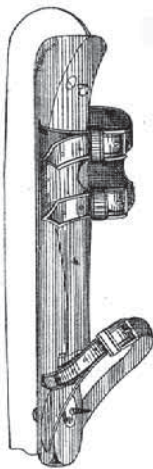
Whittleses Runner. 8121.

Oxford Pattern. 8122.

Acme Club. 8123.

Scotch Pattern with Straps. 8124.

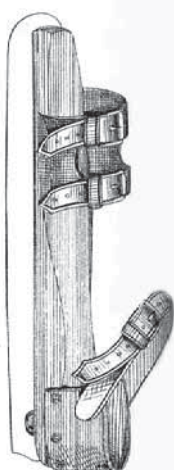
Toe Creeper. 8130.

Pocket Skate Gimblet. 8131.

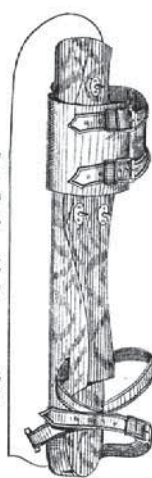
Skate Borer. 8132.

Ladies, with Straps. 8125.

Improved London Club.

Gutta Percha, with Straps. 8127.

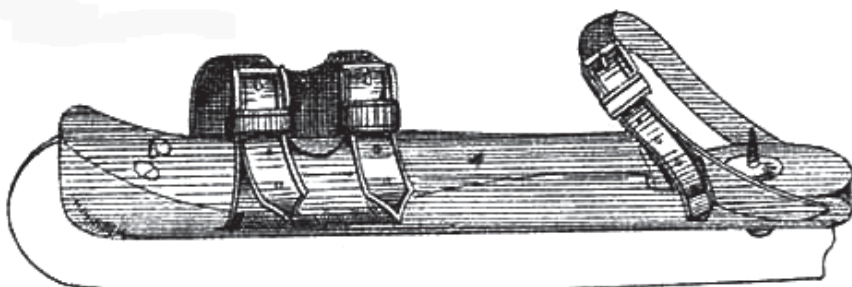
Best. 8128.

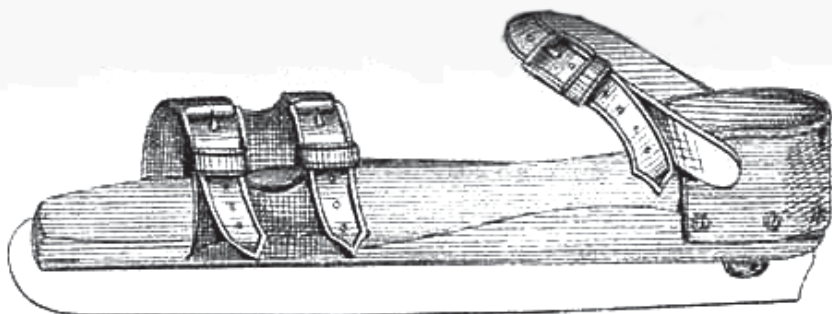
Albert, Tee and Heel. 8129.

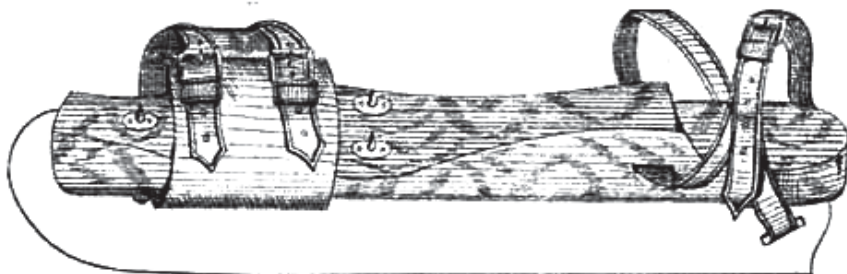
Oxford Pattern. 8122.

Scotch Pattern with Straps. 8124.

Ladies, with Straps. 8125.

Gutta Percha, with Straps. 8127.

Vergeten schaatsen opgewaardeerd

En van de 9 (!) ijsclubs in de gemeente waartoe ik behoor, de Kamper ijsclub "Vooruitgang Zij Ons Doel" (VZOD) opende in januari 2006 de poorten van haar nieuwe clubgebouw. Tijdens de openingsavond en de daaropvolgende open dag heb ik een expositie verzorgd waar zo'n vijftig paar schaatsen te zien waren.

De voorbereiding op een tentoonstelling is een goede aanleiding om alle schaatsen, die doorgaans niet bepaald in het zicht liggen, weer eens door de vingers te laten glijden. Met het toen pas aangeschafte boek "Van glis tot klapschaats" hoopte ik de geschiedenis van mijn glij-ijzers beter te kunnen bepalen.

Zo kwam er op de zolder al snel de doos met schaatsen in beeld, die ik in 1989 had gekregen van Gerrit (Gait) van der Bend uit Zwolle. Gait van der Bend was bij leven zadelmaker aan de Hoogstraat. Daar hield hij zich bezig met de verkoop en reparatie van lederwaren zoals schooltassen en beschermkleding. Maar de hoofdmoot vormde toch wel de handel en reparatie van zadels, tuigen, singels en ander leerwerk voor rij- en trekpaarden. Trekpaarden werden tot zo'n vijftig jaar geleden nog dikwijls ingezet en ook de ambtelijke paarden van de Zwolse gemeentewerken konden rekenen op goed onderhouden materiaal.

Toen Gait van der Bend al meer dan 75 jaar oud was en al 60 arbeidzame jaren achter de rug had, besteedde de Zwolse Courant aandacht aan deze ambachtsman en tekende uit zijn mond de volgende

woorden op: 'In de winter repareerde ik ook wel schaatsen. En als de kinderen uit de buurt kwamen met een kapotte teen- of hakkeband, had ik altijd wel een stukje leer liggen, dat daar mooi inpaste. Wanneer ze wilden betalen, zei ik: "Nee hoor, hou dat dubbeltje maar mooi op zak, als jullie weer fijn kunnen schaatsen, heb ik daar ook plezier in."'

Enkele dagen na het lezen van deze passage meldde ik me bij hem met een stel oude schaatsen en de vraag: 'Hebt u nog zulk soort schaatsen liggen, die wel gebracht, maar nooit opgehaald zijn?' Dat had hij zeker, maar dan moest er wel gezocht worden in een winkel en werkplaats waar opruimen en weggooien nooit om voorrang hebben gevochten. Om over de voorraadschuur nog maar te zwijgen.

Een week later kon ik een grote doos met zo'n 25 paar houtjes ophalen. Thuis kwamen er oude Friese en Noord-Hollandse schaatsen tevoorschijn. Ook schaatsen die naar mij later is gebleken, veel in Overijssel werden gebruikt. De andere helft werd door mij bestempeld als: niet erg oud, veel voorkomend, dus niet bijster interessant. Ze werden naar de zolder verbannen, ver weg in de kast der vergetelheid.

Nu kwam ik ze weer tegen en met het eerder genoemde boek vol schaatsgeleerdheid in de hand kwam ik al snel tot een aantal verrassende ontdekkingen:

- Ouderkerker schaatsen van Jan Eerland. Daar aan de IJsseldijk in het ommeland van Krimpen aan de IJssel maakte hij tot

1925 enkele schaatsen.

- Een prima stempel in een paar Waddinxveense schaatsen maakte duidelijk dat deze vervaardigd zijn door C.F. van Mill uit Gorkum. Deze wagenmaker bracht tot ongeveer 1890 schaatsen in omloop. Dus alweer een stel van zo'n 115 jaar oud!
- Dan een paar schoonrijschaatsen met de vermelding "Hercules" in het ijzer. Bijna zeker gemaakt door H.J. Gorter, in de Overijsselse hoofdstad, op een ruime

steenworp afstand van de Hoogstraat!

Tenslotte blijven er nog twee schaatsen met merktekens over van het Zuidhollands-Friese type, die sterk lijken op het stel op bladzijde 40 uit Kouwe Drukke nummer 26. Beiden met een stempel dat ik niet thuis kan brengen. De één met de A U, of – keer een schaats eens om – N V. De andere met drie balletjes en daaronder een vage A. Reacties altijd welkom!

Arnold van Ittersum

Boek en zopie

Oval, The speed skating arena at

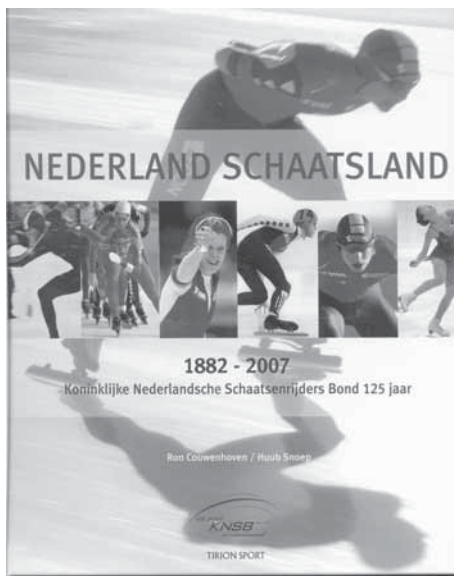
Lingotto in Turin – Nicola Leonardi

Een boek over de bouw en de architectuur van de Olympische arena in Turijn dat in december 2006 verscheen, maar niet eerder dan in de afgelopen zomer te bestellen was. Het boek laat door middel van vele grote foto's en tekeningen alle aspecten zien van de bouw van dit stadion. Een over het algemeen vrij technisch boek dat in het Engels en in het Italiaans is geschreven. Het beschrijft onder andere dat de hal zodanig is gebouwd dat het na de Spelen van 2006 ook dienst zou moeten doen als hal waar tentoonstellingen en beurzen worden georganiseerd. 81 pagina's, hardcover, prijs ongeveer € 25,- plus porto. Te bestellen o.a. bij Amazon.de.

Nederland Schaatsland – Ron Couwenhoven en Huub Snoep

De KNSB bestaat dit jaar 125 jaar. In het kader van dit jubileum hebben de auteurs dit prachtige jubileumboek geschreven. Al vier keer eerder was een jubileum van de schaatsbond een aanleiding voor een jubileumboek, dus moet het niet eenvoudig zijn geweest om met nieuwtjes te komen van de eerste honderd jaar. Toch zijn de heren daar uitstekend in geslaagd. Aan de hand van de jaarverslagen en de notulen van de bond zijn gebeurtenissen verteld die nooit eerder waren beschreven. Interviews met helden van weleer zorgen ook voor unieke verhalen. Van alle Olympische kampioenen en Wereldkampioenen zijn prachtige

foto's opgenomen, maar ook vele foto's uit het grijze verleden die nooit eerder gepubliceerd waren, zijn in dit boek terug te vinden. Een aanrader van 288 pagina's te bestellen o.a. via KNSB.nl voor € 34,95.

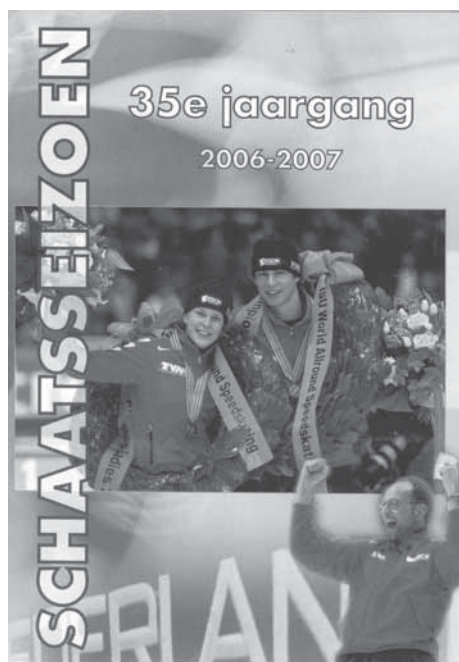

Schaatsseizoen 2006-2007 – Hedman Bijlsma, Ton Dekkers, Arie van Erk, Gé du Maine, Hans Niezen, Nol Terwindt en Karel Verbeek

Hier hoeft eigenlijk niets meer aan toegevoegd te worden. Iedereen die iets met schaatsen heeft weet waar dit boek voor staat. Bijna alles wat zich in het afgelopen seizoen heeft afgespeeld op en rond de ijsbaan is terug te vinden in deze 35e editie van HET jaarboek. Elk jaar weten de samenstellers het weer voor elkaar te krijgen om bij de eerste wedstrijd van het nieuwe sei-

zoen deze complete terugblik af te leveren. Uitslagen, statistiek, foto's, records, historische terugblik, het is allemaal terug te vinden in dit 448 pagina's tellende boek. Was vorig jaar het katern met de Nederlandse en internationale kampioenschappen in kleur, dit jaar is ook het hoofdstuk "paspoort" in full color afgedrukt.

Te bestellen bij de Stichting Schaatsseizoen, e-mail Hedman-Bijlsma@planet.nl, voor € 22,- incl. porto, giro 341405.

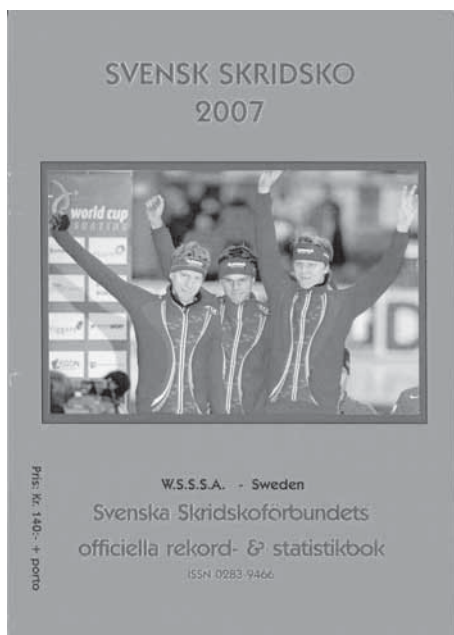

Svensk Skridsko 2007 – Kenth Borgström

De Zweedse tegenhanger van Schaatsseizoen is voor de 33e keer verschenen. De eerste editie was al in 1971.

Vanaf 1976 verscheen het elk jaar. Heel veel Zweedse statistiek, hier en daar onderbroken door (te weinig) foto's, complete uitslagen van alle Zweedse kampioenschappen en van alle internationale kampioenschappen. Op één punt wint dit boek het van zijn Nederlandse opponent: het heeft de complete uitslagen van alle World Cup wedstrijden van het afgelopen seizoen. Voor het eerst heeft dit boek een paar pagina's met kleurenfoto's en het boek is dit jaar voorzien van een felgele omslag.

Het boekje is in Nederland te bestellen door overmaking van € 23,- op giro 5189100, ten name van Marianne de Lang in Rotterdam.

Martin van der Bij

Noord-Hollandse afstandsrit in 1909

Toen Pim Mulier als secretaris van de Bond voor Lichamelijke Opvoeding in het najaar van 1908 zijn befaamde brieven met het verzoek om lange afstandsritten te organiseren had verstuurd aan de Friesche Ijsbond, de Ijsbond Hollands Noorderkwartier, de Stichtse Ijsbond en de Zuid-Hollandse Ijsbond was het resultaat summier, maar uiteindelijk toch subliem. De Friezen reageerden en organiseerden op 2 januari 1909 de eerste officiële Elfstedentocht.

Tot nu toe werd altijd aangenomen dat alle andere verzoeken werden afgewezen, maar een onderzoek dat ik onlangs hield in de archieven van de Schager Courant leverden een verrassend resultaat op: de Noord-Hollanders voelden ook wel iets voor zo'n slopende tocht!

Op 5 augustus 1909 meldde het blad dat de IJ.H.N. van voorzitter Simon Minnema uit Oudendijk het voornemen had om 'in den winter van 1909-1910 een bondstocht te houden voor schaatsenrijders van 17 à 18 jarige leeftijd.' De deelnemers wilde men een inleggeld van twee gulden vragen. Het startsein zou 's ochtends om 6.15 uur worden gegeven en iedereen, die voor 's avonds 18.00 uur was gearriveerd kon rekenen op een herinneringsmedaille.

Men had twee routes uitgestippeld: Alkmaar, Schagen, Medemblik, Enkhuizen, Hoorn, Edam, Monnickendam, Purmerend, Zaandam, Uitgeest en terug naar Alkmaar. Dit was een afstand van 128 kilometer. De tweede route liep eveneens vanuit Alkmaar

naar Medemblik, Enkhuizen, Hoorn, Edam, Monnickendam, Amsterdam, Haarlem, terug naar Amsterdam en vervolgens weer naar Alkmaar. Afstand 172 kilometer.

"Binnenkort zal dit voorstel in de verschillende afdelingen en districten in behandeling worden genomen," meldde de Schager Courant. De ijsbond Hollands Noorderkwartier was in 1895 opgericht en telde eind 1908 al 121 aangesloten ijsclubs. Die konden allemaal hun zegje doen over het bestuursvoorstel. Al op 10 september was er meer nieuws en dat was niet te best: "Door verschillende afdelingen van de ijsbond Hollands Noorderkwartier wordt ernstig bezwaar gemaakt tegen het door het dagelijks bestuur van die bond voorgestelde plan, om in de loop van de aanstaande winter een afstandsrit uit te schrijven op de Noord-Hollandse banen," meldde de Courant. De redenen van de bezwaren werden niet gegeven. Wellicht vond men de leeftijd van de deelnemers te laag of vond men het sowieso een te zware opgave voor schaatsenrijders. Wellicht zag men ook de onmogelijkheid in om het IJ en het Noordzeekanaal schaatsend te passeren, zodat de langste route niet te realiseren viel. De kortere route bood ongetwijfeld betere mogelijkheden, maar ook dat zag men niet zitten en zonder medewerking van de aangesloten ijsclubs was het bestuur machteloos. De koppen werden nog één keer bij elkaar gestoken en op 14 oktober van dat jaar was de kogel door de kerk: het ging niet door! Daarom

werd bekend gemaakt: "Het hoofdbestuur van de IJHN heeft besloten geen middel-lijke medewerking te verlenen aan de Bond voor Lichamelijk Opvoeding om in de aanstaande winter een afstandsrit (steden-rit) langs de ijsbanen in Noord-Holland te organiseren." Er werd ook een motivatie bij gegeven, die afweek van de weigerachtige houding van de ijsclubs: "Aangezien het houden van een Elfstedentocht in Friesland door traditie burgerrecht heeft verkregen en het meer in de lijn van de ijsbond Hollands Noorderkwartier ligt om zich in de eerste plaats te bepalen tot het uitschrijven

van onderlinge club- en bondstochten."

Het was ongetwijfeld een gemiste kans, want Noord-Holland was een bolwerk van schaatsenrijders, die de banen overstroonden zodra dat mogelijk was. Nu moest er tot de zware winter van 1917 gewacht worden voor de eerste grote toertocht in de provincie kon worden gehouden en daarna bleef het ondanks herhaalde pogingen, zoals in januari en december 1933, stil tot op tweede kerstdag 1938 de befaamde eerste Dorpentocht van start ging.

Ron Couwenhoven

IJstafereel bij Alkmaar

Via Teun Wanink ontvang ik een prent die een winters tafereel laat zien in de buurt

van Alkmaar, in het jaar 1619. We zien hier o.a. een aantal mensen paarsgewijs schaat-

BUITEN ALKMAAR, A^o 1619.

sen, waarbij het opvalt dat de schaatsen van deze mensen allemaal voorzien zijn van een forse krul. Verder zien we aan de waterkant iemand zitten in een soort halve boot. Destijds werd een oude boot soms gebruikt als toiletruimte, soms als Koek en Zopie tent en misschien ook wel als beschutte ruimte om de schaatsen onder te binden.

Wat mij aan deze plaat verder opviel is dat er meerdere personen met een soort hockeystick op het ijs staan. Ook op andere afbeeldingen en schilderijen uit de 16e en 17e eeuw, o.a. van Avercamp, zien we mensen met een dergelijke stick rondrijden. Werd er in de 17e eeuw al een variant van ijshockey gespeeld vroeg ik mij af. Het lijkt waarschijnlijker dat we hier te maken hebben met ijskolven. Deze sport (of is het een spel?) zou al vele eeuwen worden beoefend en heeft zijn bakermat in Noord

Holland. Dus dat klopt helemaal met deze afbeelding.

Op de meeste van deze afbeeldingen hebben de mensen die met een stick lopen geen schaatsen aan. Maar op een enkele afbeelding zie je toch iemand schaatsen met een stick in de hand. Een andere variant van ijskolven?

Het lijkt mij dat dit misschien wel de oudste vorm van de schaatssport betreft. Ouder dan Kortebaan en Schoonrijden. In Kouwe Drukke nr 23, van april 2005 heeft Marianne van Zuijlen een informatief artikel geschreven over het kolven op het ijs. Ik ben benieuwd of deze vorm van sport nog steeds beoefend wordt? Het "gewone" kolven heb ik zelf ooit eens gezien, maar kolven op het ijs nog nooit. Werd er bijvoorbeeld tijdens de laatste echte winter (1997) nog ergens aan ijskolven gedaan?

Martin van der Bij

Duyselen in de min

Het avondrood hangt al in de lucht, maar de echte liefhebbers weten van geen ophouden. Al is het nog maar de vraag wat ze liever hebben: het schaatsen of elkaars nabijheid?

Het bijschrift in het vieze ijs op de schildering (zie achterzijde omslag) meldt in keurig Latijn dat het studentenkorps zich inspant voor het gebouw van de Hollandse universiteit. Daarmee weten we waar we ons bevinden: op het bevroren Rapenburg in Leiden.

De afbeelding, niet veel groter dan een ansichtkaart, staat praktisch midden in

het album amicorum (vriendenboek) van Johannes van Amstel van Mijnden. Johannes had zich in september 1600 laten inschrijven als student rechten. Nog voor de kerstvakantie had het al ruim twee weken gevoren. En stevig ook! Johannes had bij wijze van spreken zo over het Rapenburg en de Rijn naar zijn ouderlijk huis in Utrecht kunnen rijden.

Schaatsen was populair in Leiden en omgeving. De zeer geleerde Justus Lipsius, een Leuvense professor die door de Leidse universiteit voor veel geld was aangetrok-

ken, had zo'n twintig jaar eerder 'in deze Hollandse arena met zijn sloten en zijn grachten' al een 'heerlijk schouwspel', nee een 'spektakel' te zien gekregen. 'Want in de verte vloog een rij jongelui voort, vlijmscherp ijzer onder hun schoenen gebonden; wat dichterbij volgden meisjes elkaars veel kleinere pasjes, de handen in elkaar geweven.'

Zoveel vaart zit er op dit kleine schilderijtje niet in. De studenten hebben zich kennelijk aangepast aan hun gezelschap. Wie waren die deftig uitgedoste dames eigenlijk? Aan hun moffen en hun modieuze molenkragen zie je zo dat ze uit welgestelde families komen. Ik hou het maar op nichtjes of zussen van de bollebozen, want voor studentes zouden in Leiden de poorten nog bijna driehonderd jaar gesloten blijven. De juffers laten zich maar al te graag de schaatsen onderbinden en na een val weer overeind helpen. Hugo Grotius, ons beter bekend als Hugo de Groot van de boekenkist, die pas was afgestudeerd aan dezelfde universiteit, herkende enige opzet in het spel en rekende dit flirten schalks tot zijn *Wintergeneugten*.

'Telkens wanneer een meisje de schaatsbanden aanknoopt en slanke kuit, been en voet wil tonen en méér, wat wèl of niet gezien mag worden, waarop een wufte Amor stiekem zijn pijlen schiet, of telkens als een meisje vallend haar goed verborgen dijen toont, maar haar val toch niet betreurt ...'

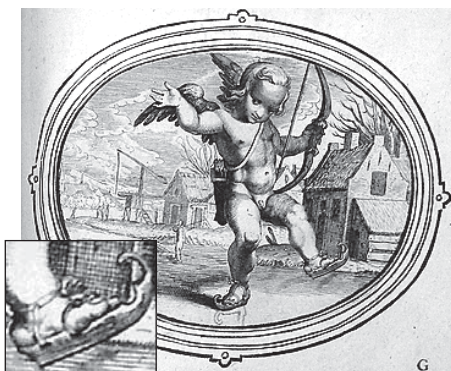
De baanvegers kunnen hun ogen er niet van af houden. Wat valt er trouwens te vegen hier? Sneeuw is er niet gevallen en dat beetje schraapsel lijkt de moeite niet. Het wekt de indruk dat ze al jarenlang tot de standaarduitrusting van het wintervermaak behoren.

Vanwege het donkere ijs – ongetwijfeld een realistische weergave van een smerige stadsgracht na een paar weken winter – en de zwarte schaduwen van de ridders zelf, komen de schaatsen op de afbeelding slecht tot hun recht. Maar als we er op inzoomen (en dat kan letterlijk op de website van de Koninklijke Bibliotheek – google op 'mijnden' en 'amicorum') herkennen we duidelijk zogenaamde opgezette krul-schaatsen onder de groene rok.

Ook bij de mannen zit de krul opvallend kort op de stapel. Als je het mij vraagt zijn dit al echte baanschaatsen, niet bedoeld voor een tochtje naar Haerlem of Amstelredam. Daarvoor was er in Holland echt wel iets beters te koop, zoals we kunnen zien op het tafereel buiten Alkmaar elders in dit nummer. Al staan ze er hier nog zo stijfjes bij, anno 1600 had men het verschil tussen toeren en zwieren kennelijk al helemaal door. Al staan ze er hier nog zo stijfjes bij, anno 1600 had men het verschil tussen toeren en zwieren kennelijk al helemaal door.

Daniël Heinsius, studiegenoot van Hugo de Groot en binnen de kortste keren hoogleraar en hoofdbibliothecaris aan de Leidse universiteit, publiceerde in 1613

zijn embleemboek *Ambacht van Cupido*. Cupido, ook wel Amor genoemd, is het hulpje van de godin van de liefde. Als je wordt getroffen door zijn pijl, raak je op slag verliefd. Het embleem bij vers 20 toont Cupido op opgezette krulschaatsen. (Ook hierop kun je inzoomen: google op 'lubrico' en '1613' naar het embleem op de website van Emblem Project Utrecht en klik op het kleine facsimileplaatje eronder).

Het gedicht zelf trekt een parallel tussen het schaatsen en de liefde. Het is weer-galoos:

Cupido leert het spel
dat Hollandt heeft gevonden¹,
Hy proeft² te gaen op 't ys,
hy heeft twee schaetsen aen.
Hy heeft twee yzers scherp aen zijne
voet gebonden,
Daer mede hy meynt³ op 't water vast
te staen.
Het ys van selfs is glat, de yzers glat
daer tegen⁴,
Men valt seer lichtelick daer op, of oock
daer in.
Het vryen gaet alsoo. die niet en is te
degen⁵
Geslepen⁶ op het werck, die duyselt in
de min⁷.

¹uitgevonden; ²probeert; ³denkt; ⁴eveneens glad;

⁵wie niet terdege; ⁶bedreven in; ⁷liefde

De ontboezemingen van Grotius en Heinsius werpen toch een iets ander licht op het

Cupido met opgezette krulschaatsen

Leidse ijsfaereeltje: sjansen en elkaar het hoofd op hol brengen, daar was het deze "schaatsliefhebbers" om te doen!

Niko Mulder

Bronnen:

Koninklijke Bibliotheek - KB 74J 37, folio 158r

Wikipedia – Universiteit van Leiden

J. Buisman – Duizend Jaar Weer, Wind en Water, deel 4, p. 200-201

Jeanine de Landsheer – IJspret: Justus Lipsius en andere Humanisten uit de Nederlanden op glad ijs. Uit: De zeventiende eeuw, jaargang 15, nummer 1, 1999, p. 86-101

<http://emblems.let.uu.nl/he1613020.html>

Emblem Project Utrecht. Vers 20: In lubrico, uit: Ambacht van Cupido van Daniël Heinsius.

Wiebe Blauw – Van glis tot klapschaats, p. 59

Attentie

Indien u het lidmaatschapsgeld nog niet betaald heeft als wij Kouwe Drukke 32 gaan versturen, wordt u van de verzendlijst gehaald.

Kouwe Drukke

Kouwe Drukke is een uitgave van de Stichting "De Poolster", verzamelkring van schaatsen en winterse objecten, en verschijnt driemaal per jaar. Misdrukken, bezorgfouten en dergelijke melden bij: **Niko Mulder, tel. 0320 251663, e-mail n.mulder@hccnet.nl**

Redactie-adres

Niko Mulder
Schoener 48-01
8243 XT Lelystad

Redactieleden

Martin van der Bij	tel. 033 4948901	e-mail: m.vdbij@planet.nl
Niko Mulder	tel. 0320 251663	e-mail: n.mulder@hccnet.nl
Caroline van Staaveren	tel. 023 5651597	e-mail: cvstaave@quicknet.nl
Marianne van Zuijlen	tel. 0299 421097	e-mail: mvanzuijlen@xs4all.nl

Opmaak en druk

Drukkerij De Gans, Amersfoort

Bestuursleden Stichting "De Poolster"

Huub Snoep (voorzitter)	tel. 0252 688699	e-mail: sndoos@xs4all.nl
Robert Koorneef (secretaris)	tel. 0513 622436	e-mail: robertkorneef@kpnplanet.nl
Edith Wassenaar (penningmeester)	tel. 035 6024811	e-mail: t.wassenaar@hetnet.nl
Alex Kampinga (lid, contactpersoon veilingen)	tel. 0251 241492	e-mail: a.a.d.kampinga@home.nl
Caroline van Staaveren (lid, contactpersoon KD)	tel. 023 5651597	e-mail: cvstaave@quicknet.nl

Ledenadministratie

Edith Wassenaar, Wiardi Beckmanstraat 36, 3762 HA Soest, tel. 035 6024811

E-mail adres Stichting De Poolster

stichting_depoolster@yahoo.com

Abonnement

Verzamelaars of geïnteresseerden die zich willen aansluiten worden verzocht € 23,- over te maken op gironummer 4324260 t.n.v. Stichting De Poolster, Wiardi Beckmanstraat 36, 3762 HA Soest, met vermelding van naam en lidmaatschapsgeld 2007-2008.

Kopij

Voor Kouwe Drukke nummer 32, april 2008, moet de kopij uiterlijk zondag 17 februari 2008 binnen zijn. Bij voorkeur per e-mail (als bijlage), handgeschreven of getypt mag ook. Kleine berichtjes kunnen ook worden doorgebeld.

Aanwijzingen voor het aanleveren van kopij zijn verkrijgbaar bij de redactie.

De artikelen in Kouwe Drukke mogen zonder schriftelijke toestemming van de auteurs niet worden gebruikt voor andere publikaties.

De redactie wenst u prettige kerstdagen en een voorspoedig 2008

